

A MAGYAR POLGÁRSÁG CITOYEN LELKIISMERETE. CSÉCSY IMRE (1893–1961)

Napjainkban, amikor megint egyszer ki akarják iktatni a XX. századi magyar történelemből a demokratikus baloldal szellemi és politikai örökségét, kétszeresen indokolt megemlékezni a negyven év előtt elköltözött író és publicista, kiváló politikai gondolkodó és balszerencsés politikus Csécsy Imréről. (Nekem magamnak több indokom is van rá, hiszen apám régi személyes és elvbarátjáról van szó, akinek azóta emléktáblával is megjelölt Pauler utcai otthonát ifjúkoromban, amikor amolyan önkéntes titkárféle minőségben is dolgoztam ott, azzal a tisztelettel fogadtam magamba, hogy életemben először tartózkodom egy hivatásos szellemi ember, író és gondolkodó dolgozószobájában, ahol a könyvtártól a nagy íróasztalig és a kéziratkezegekig minden ennek a munkának a jelenlétét és jelentőségét húzta alá. Három évtizeddel később azután azért kellett megint visszatérnem, hogy a lakás végső felszámolása előtt kéziratait és levelezését, benne Ady, Jászi, Szekfű és Illyés Gyula leveleit, két háború közti és 1956-os naplóját, lapkivágásait s persze a nagy és értékes könyvtárat biztos helyre segítsük jutni.)

Csécsy külsejében és életstílusában is a szellem embere volt. Sovány testalkata, hajlott háta, bozontos szemöldöke, visszavonult életmódja egyaránt ezt húzta alá. Kicsit hasonlított Bibó Istvánra, bár kevésbé szelíd és türelmes kiadásban. Sok közös vonásuk volt a közös kálvinista eredeten kívül is, és csaknem húszévnyi különbség mellett is kölcsönösen becsülték egymást, és figyeltek egymásra. (1956

decemberében egy alkalommal jelen lehettem a Pauler utcában, amikor a lezajlott forradalmat, a pillanatnyi helyzetet és a várható fejleményeket latolgatták – aggodalmasan, de még mindig túl sok értelmiségi illúzióval és optimizmussal.)

Ötven évvel korábban a fiatal Csécsy nem ilyennek képzelte az induló századot. Az ÉLET FELÉ – ez volt a címe 1912-ben megjelent novelláskötetének, amely a benne feszülő ambícióknak és terveknek csupán egy részét jelezte. A novellák mellett gimnazista korától verseket is írt, s 1912-től már a *Nyugat* rendszeres cikkírója, de ezzel párhuzamosan egyre több külpolitikai tárgyú cikk szerzője is a *Pesti Hírlapban*, a *Magyar Hírlapban*, a *Világban*, a *Népszavában* s persze a Galilei-kör *Szabadgondolat* című folyóiratában, hiszen e körnek, amelyről a jobboldali sajtó már akkor is azt állította, hogy kizárólag zsidókból áll, a régi református nemesi család sarja hatodikos gimnazista korától tagja, majd egyik vezető alakja volt. Igaza van az írásaiból készült egyetlen nagyobb változtatás, az 1988-ban megjelent RADIKALIZMUS ÉS DEMOKRÁCIA című kötet szerkesztőjének, Valuch Tibornak, amikor előszavában ezt mondja: „Csécsy a maga pályáján valami egészen különleges lendülettel, küldetéses hittel és igen nagy önbizalommal indult.”

Sok és sokféle publikációján kívül meglepő dokumentuma ennek az önbizalomnak, hogy 1914 tavaszán, húszéves korában, néhány más fiatalemberrel, köztük Kosztolányi Dezsővel összefogva, önálló folyóiratot indított *Új Magyar Szemle* címen a fenyegető háború elhárítása, az

önálló magyar külpolitika kialakítása és egy újfajta, nemzeti színezetű modern kultúra formálása jegyében. Már az a körülmény is érdekes, hogy a lap Csécsy által készített tervezetének egyetlen eredeti példánya az utolsó kurucvezér, Justh Gyula hagyatékából került elő. Az a két név azonban, amellyel az ifjú szerkesztő a szemle irányát és jellegét kijelölte, Károlyi Mihály és Ady Endre neve volt. Károlyihoz intézett 1914. február 4-i levelében bejelenti, hogy társaival, Kosztolányival, Törs Tiborral és Halasi Andorral maguk tartanak fenn a lapot, de nem nélkülözhetik a gróf erkölcsi támogatását. „*Napról napra erősebben hiszem – írta végül –, hogy rövidesen nem a legkisebb és nem a legutolsó leszek azok között, akik Méltóságod oldalán eredményesen küzdhetnek a függetlenségi politika megvalósulásáért. Egyelőre csak tanulni, figyelni és gondolkodni akarok – de nagy és hittem szerint életrevaló tervek forrnak bennem, amelyek véghezvitele felé az első lépés ez a folyóirat lenne.*”

Politikai és irodalmi programjában nyíltan szembefordult szinte valamennyi létező – konzervatív-függetlenségi, szabadelvű és modernista – irányzattal. Kimondatlanul még a *Nyugattal* is: „*a nyugati kultúrélet eszméit magyar akusztikában kell visszazengengetni... Kultúr-irodalmat, de magyar kultúr-irodalmat!... önálló Magyarország és önálló magyar kultúra, demokrata Magyarország és a magyar kultúra demokratizálása egymástól elválaszthatatlan fogalompárok*”. A jó szándékú szintézis naiv nacionalista beütése leginkább abban az elképzelésben figyelhető meg, hogy ez a politika és kultúra minden kultúrigényt ki tud elégíteni, s ezért „*eliminálhatja politikai életünkéből a nemzetiségi kérdést*”.

Az *Új Magyar Szemlének* végül is három száma jelent meg 1914 derekán, éppen a világháború kitörése idején. Első számába Ady adta LEVÉL IFJÚ TÁRSAKHOZ című, „*Indultok? Jó ideje már, bizony, Tartok veletek, vál-*

tig, holtig, persze...” kezdetű versét. Amíg a lapot be nem tiltották háborúellenes állásfoglalása miatt, új akkordot tudott megszólaltatni a magyar szellemi életben: a békeakarát, a nemzeti függetlenségi törekvését és a társadalmi progresszió hármashangzatát, amely megrökönyödést és tiltakozást váltott ki mind a nacionalista táborban, mind a dogmatikus baloldalon. Pedig Csécsy ezzel voltaképpen az 1918-as őszirozsás forradalom vezéreszméit anticipálta, amelyek mellett később is és egész életében hűségesen kitartott. 1918 egyébként is meghatározó eseménye és mozzanata lett egész további életének. Kiszabadulva a háborúból, a „láncchídi csata” napján, mint tőle hallottam, Ady-verset szavalt a budai hídfőnél, majd politikai, sőt egzisztenciális értelemben is belevetette magát a forradalomba. Jászi Oszkár személyi titkára lett a nemzetiségi minisztériumban, elkísérte a Jászi vezette magyar delegációt a tragikus aradi tárgyalásra, ahol nyilvánvalóvá lett Erdély elvesztése, Jászi lemondása után pedig átkerült a külügyminisztérium állományába. Mivel innen nem vált ki a Tanácsköztársaság idején sem, 1919 végén „destruktiiv magatartásáért” állásvesztésre ítélték.

A sok-sok ezer veszélyeztetett vagy reményvesztett baloldallal ellentétben Csécsy nem emigrált 1919–20 fordulóján, s mivel októbriista, demokratikus elvei mellett híven kitartott, élete hátralevő részére vállalta mindazt, ami egy igaz demokrátának előbb a „keresztény-nemzeti”, majd a „szocialista” Magyarországon kijárt. A börtönt ugyan mindkét rendszerben elkerülte, a veszélyhelyzeteket és a mellőztetést, az elszigetelődést és a dühödt támadásokat annál kevésbé. 1919 októberében az ellenzéki *Világ* munkatársa lett, s kihívóan bátor vezércikkei (pl. a FURCSA KIS ORSZÁG EZ vagy az akkori miniszterelnököt a múltjára emlékeztető EGY FRIEDRICH NEVŰ GALILEISTA) méltán keltettek feltűnést. De

sokat írt más baloldali lapokba is, így pl. 1921-ben az *Auróra*-ban jelent meg A DEST-RUKCIÓ VEZÉRE című szatirikus publicisztikai remeke, amelyben Jászi Oszkár Bécsben megjelent emlékiratainak a kurzus gyűlölködő stílusában megírt ismertetése formájában nyújtott méltatást Jászi egész életművéről, s állított emléket az őszirózsás forradalomnak és száműzöttként élő vezetőinek. Csécsy haláláig, tehát teljes négy évtizeden át lényegében mestere, az örök emigráns Jászi hazai képviselőjének, „helytartójának” tekintette magát. Odaadó hűsége meghatározó volt. Tollat ragadott, amikor Szekfű Gyula még a negyvenes évek elején is „lemarxistázta” Jászit, mindvégig vállalta a vele való folyamatos levelezés kockázatát, magánál lakatta s határtól határig kísérte 1947-es búcsúlátogatásán, s tíz évvel később Magyarországról akart támogatást szervezni a már öntudatlan, beteg Jászi színvonalasabb amerikai kórházi elhelyezéséhez.

Noha a húszas évek derekától, családjára való tekintettel, Csécsy megpróbált magának „polgári egzisztenciát” teremteni, s néhány éven át a Phönix Életbiztosító Társaság tisztviselője, majd ügyvezető igazgatója lett (egy időre Illyés Gyulának is itt szerzett állást), 1933-ban fellázadt, s elhatározta, hogy csakis eszméiért akar élni és dolgozni. Ekkor vette át – Jászi távoli jóváhagyásával – az 1919-ben megszünt *Huszdik Századot* pótló *Századunk* szerkesztését. „Terveid erősen foglalkoztatnak – írta neki ekkor Jászi. – Nagyon fájó volt ugyanis az érzés, hogy nincs senki, aki az eszméimet folytatná. Nagy öröm, sőt vigasz azt látni, hogy Te férfikorod delén hajlandó volnál a munkát ott folytatni, ahol én elhagytam. Ha még nincsenek is megoldásaid, a problémákat tisztán látod, s egy új világnézetnek heve és ritmusa él már Benned.”

Csécsy neve összeforrt a *Századunk* történetével és legjobb éveivel, amikor a folyóirat valóban az ország és a világ leg-

életőbb kérdéseivel, a veszélyeztetett demokráciák védelmével, a diktatúrák elemzésével és a reformpolitika lehetőségeivel foglalkozott, s miközben egyedüli hazai fóruma lett Jászinak, Polányi Mihálynak, Kolnai Aurélnak és más emigráns gondolkodóknak, átmenetileg magához tudta vonzani a népi írók és szociográfusok egy részét (Illyés Gyulát, Veres Pétert) is, akik azután, mint Csécsy elpanaszolta, finoman elhagyták őt és lapját, mielőtt azt hatóságilag végleg betiltották volna. Az 1939-es háborús és faszálódó légkörbe már végképp nem fért bele a *Századunk* engedmény nélküli, a revíziós politikát bíráló és a szélsőjobboldalt keményen támadó hangneme. Ami kis családi vagyona volt, azt is ráköltötte a lapkiadás és a hozzákapcsolt könyvkiadás nyomdászamláira.

Mestereihez hasonlóan Csécsy a legsötétebb időkben is megőrizte hitét a szellem erejében, a gondolat hatalmában. Pedig a negyvenes években az ő fürge, termékeny tollát is csaknem elnémította a cenzúra, mely még SZABÓ ERVIN ÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG című szép tanulmányát is betiltotta a *Népszavában*. A *Nyugaton*, illetve utódán, a *Magyar Csillagon* kívül csak a parasztpárti *Szabad Szó*-ban publikálhatott. A manapság oly európainak beállított Horthy-korszak utolsó éveiről neki más volt a véleménye: „Magyarországon akkor már sajtó útján csak hazudni lehetett. Vagy mellébeszélni, mint aránylag becsületes íróink is tették... A gondolkodó, aki csak az igazmondáshoz érthet, hallgatni kényszerült.” Ő azonban képtelen volt abahagyni az írást, az íróasztalfiókjának s a jövőnek írt. Jelentős méretű és kordokumentum-értékű naplója maradt ránk a negyvenes évekből. 1940 augusztusában például a halálos autóbalesetet szenvedett Pethő Sándorról írja: „relatívén értelmes és becsületes volt – ez nem kevés az analfabéták és gazemberek mai közéletében”. 1941. áp-

rilis 3-án Teleki Pál öngyilkosságát kommentálja: „Ezek a kurzus-emberek nagyobb-részt tisztességesek. Teleki bizonyosan. Csak ostobák.” 1944. október 16-án, a nyilas hatalomátvétel másnapján: „Bármilyen kínos is ez a helyzet, és bármily bizonytalan is, hogy túléljük-e: objektíve helyes, hogy így történt. A Szálasi-legendán is túl kell esnie ennek a magyar úri társadalomnak és lumpenproletariátjának. Isteni igazságszolgáltatás, hogy Horthy Miklóst, a jobboldali vezért a jobboldal szélső szárnya buktatta meg.”

A háborús éveknek mégis megvolt a maguk posztumusz szellemi terméke: a VILÁGOS PILLANAT című könyv, amely már 1943-ra elkészült, de csak 1946-ban jelenhetett meg. Műfaja Fejtő Ferenc korábban megjelent ÉRZELMES UTAZÁS-ára emlékeztet, azzal a jelentős különbséggel, hogy itt álútinaplóról van szó. A szerző „egy erdélyi utazás élményei közé szőtte be, önmagával folytatott viták és nagyobb-részt költött párbeszéddek formájában mindazt, amit el akart mondani koráról, a háborúról, az eszmék zűrzavaráról és főleg a polgárság szerepéről”. Idézzük fel ennek a méltatlanul elfelejtett, csendes elmélkedő, de mégis szárnyaló műnek a zárómondatait: „Ezekben a negyvenes években talán egy évszázadra eldől az emberiség sorsa. Úgy reméljük, a téboly történelmében egy percnyi szünet következik, s ez alatt megint szóhoz juthatnak a gondolkodók. S kihasználhatják ezt a világos pillanatot arra, hogy megteremtsek a végleges kiegyenlítődést szocializmus és individualizmus között... Ha ez sikerül: megmenekülünk. Ha nem sikerül: menthetetlenül fellángol újra az örület. A politikusoktól semmit se reméljünk. Ez a küldetés a szellemi elite vár. És az lesz az elit, amely ezt vállalja. [...] S a szabadságból, amire ifjúkorunkban felesküdtünk, öregem sem engedünk. Ha megint azt kívánják tőlünk, hogy megalkudjunk, akkor inkább visszatérünk magányunkba, remény nélkül is, de nyugodt szívvel és tiszta lelkiismerettel.”

Nemhogy 1943-ban, de még 1945-ben sem tudhatta, hogy szkepticismusa meny-

nyire indokolt. Ellenkezőleg, hatalmas optimizmussal és lendülettel látott hozzá, hogy behozza mindazt, amit kerek negyedszázadon át nem valósíthatott meg. Jászi intése ellenére már 1945-ben megalakította a Magyar Radikális Pártot (amelynek listáján akkor nem, csupán 1947-ben lett képviselő), majd megindította a *Haladás* című radikális hetilapot (mely hamarosan Zsolt Béla vezetése alá került), 1946-ban újra megalakította a Társadalomtudományi Társaságot, végül 1947-ben – Jászi vonakodó jóváhagyásával – újraindította az 1919-ben megszűnt *Husadik Századot*. Pártjával és folyóiratával s benne saját tanulmányaival – ÉRTELMSÉG ÉS POLGÁRSÁG A DEMOKRÁCIÁBAN (1947), POLITIKA ÉS HUMÁNUM (1948), RÉGI ÉS MAI RADIKALIZMUS (1948), A POLGÁRI ÉLETFORMA VÁLSÁGA (1949) stb. – arra a jó szándékú, ám végtelenül naiv kísérletre vállalkozott, hogy a kommunista párt jóindulatú és tárgyilagos, külső bírálója legyen – mindaddig, amíg a tárgyilagos kritikának megvan a reménye és lehetősége. Úgy vélte ugyanis: „A polgárság többször is elszalasztotta azt az esélyt, hogy a maga politikai életformáját ebben az országban megvalósítsa. [...] Mindannak, amit a magyar kormány kommunista vezetés alatt máig véghezvitt, legalább hetvenöt százalékát egy radikális polgári demokráciának is vállalnia kellett volna. Bizonyos, hogy mindezt nem ugyanúgy csináltuk volna, hanem más mód-szerekkel, más hangnemben, más ütemben. De a huszonöt százaléknyi különbség, valamint a módszer és ütem különbsége együttvéve sem ad elég erkölcsi jogcímet arra, hogy most már az egész rendszerrel mereven szembeálljunk.”

Az egypártivá lett hatalom természetesen ezt az elszigetelt humanista sóhajt sem tűrte. Ocsmány hangú támadó cikkek jelentek meg ellene és lapja ellen a *Szabad Népb*ben, a *Népszavában*, a *Továbbban*. 1949 derekán kénytelen volt beszüntetni a *Husadik Század* megjelenését, őszszel pedig a Radikális Párt vezetősége – kommunista utasításra – kizárta Csécsyt

az általa alapított pártból. Természetesen képviselősege és fővárosi törvényhatósági bizottsági tagsága is megszűnt. Túlzott türelmét azonban a másik oldalon Jászi sem méltányolta. „*A kommunizmus nem folytatója azoknak a küzdelmeknek, melyek elsősorban a szabadságjogokért folytak. Ellenkezőleg, itt megszakad a sok évszázados küzdelem*” – írta egy ekkori levelében, cáfolva a baloldal közös eredetéről és végső összetartozásáról vallott nézeteket. De barátságukat s levelezésüket ez a nézetkülönbség sem törte meg. A családi ügyeken kívül elsősorban a mindkettőjüket foglalkoztató filozófiai, vallásbölcseleti kérdésekről írtak egymásnak. A hűséges tanítvány csupán négy évvel élte túl csaknem két évtizeddel idősebb mesterét. Kettejük élete és pályája – más-más kiadásban – a magyar politika huszadik századi tragikumát példázza. Mindketten a modern demokrácia ügyére tették fel életüket. Jászinak csaknem négy évtizedes, életfogytig tartó száműzetéssel kellett fizetnie az 1918-as első kísérletért, Csécsy Imrének pedig ugyanilyen hosszú belső emigrációval elvűségéért.

Csécsy utolsó éveiben Montesquieu A TÖRVÉNYEK SZELLEMÉRŐL című művét fordította, megjelenését azonban már nem érte meg. Anyagi kényszerből más fordításokat, lektorálásokat is vállalt, elsősorban a Tankönyvkiadónál, de nem hagyott fel – hanyatló egészségi állapota ellenére – az önmagának és a jövőnek való írással sem. 1956 őszén naplóformában rögzítette a forradalmi eseményeket és saját élménye-

it, tapasztalatait, gondolatait. És az ötvenes években látott hozzá emlékiratainak megírásához is.

ADY ÉS JÁSZI KORA. Ezt a címet adta munkájának, amely gyermek- és ifjúkora világát akarta bemutatni, benne rokonságát, iskoláit és tanárait, az őt ért irodalmi, szellemi és világnézeti-politikai hatásokat, középpontban a két „főszereplővel”, akiket a szerző saját pályája és az egész időszak meghatározó szellemeinek tekint. A munka sajnálatos módon befejezetlen maradt, s éppen az 1910-es évek legérdekesebb személyes élményei és emlékei hiányoznak leginkább belőle: Csécsynek a Galilei-körben folytatott tevékenysége és 1914 eleji konfliktusa, működése a Vázsonyi Vilmos égisze alatt alakult Márciusi Körben, ismeretsége Kosztolányival, aki végül is nem szerepel az *Új Magyar Szemle* szerkesztői és szerzői között, legfőképpen pedig személyes találkozásai és barátsága Adyval és Jászival. Sajátos módon egyetlen igazi portrét rajzolt meg: az általa is tisztelt és nagyra becsült, de hozzá nem igazán közel álló szocialista teoretikusét, Szabó Ervinét, és éppen a róla szóló fejezet az egyedüli, amelyik – némileg rövidítve – már korábban is megjelent nyomtatásban. (CSÉCSY IMRE EMLÉKIRATAIBÓL. SZABÓ ERVINRŐL ÉS A SZINDIKALIZMUSRÓL. Közreadja és bevezeti Mucsi Ferenc. *Századok*, 1968. 5–6. sz. 1075–1087.)

Jelen közlemény a munkának a gimnáziumi évekre emlékező első fejezetét tartalmazza.

Litván György